

KULTUROWO-SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU SEKTORA ROLNEGO

dr Dariusz Czakowski

Akademia Kujawsko-Pomorska

e-mail: d.czakowski@akp.bydgoszcz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9190-5256>

Streszczenie: Rozwój rolnictwa nie zależy tylko od czynników ekonomicznych czy technologicznych. W dużej mierze to również uwarunkowania kulturowo-społeczne wpływają na jego dalszy rozwój. Gospodarstwa rolne w Polsce prosperują w warunkach gospodarki rynkowej, samodzielnie podejmując decyzje dotyczące rodzaju i zakresu działalności, wyboru rynków zaopatrzenia i zbytu, stosowanej technologii, form sprzedaży. Do makrootoczenia rynków rolnych można zaliczyć wiele czynników, także nieekonomicznych. Generalnie czynniki determinujące rozwój rolnictwa i rynków rolnych można podzielić na dwie grupy, pierwsza z nich dotyczy uwarunkowań o charakterze endogenicznym, związanych z potencjałem produkcyjnym, tj. Drugą stanowią natomiast czynniki o charakterze egzogenicznym, związane z oddziaływaniem zewnętrznym na rolnictwo i inne części gospodarki. W artykule podjęto próbę określenia głównych determinant kulturowo-społecznych rozwoju sektora rolnego w Polsce w okresie przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Badanie objęło lata 1994-2023. Aby osiągnąć cel, przedstawiono i omówiono oddziaływanie podstawowych nieekonomicznych uwarunkowań rolnictwa, przede wszystkim z obszaru kulturowo-społecznego.

Słowa kluczowe: behawioryzm, interdyscyplinarność, psychologia, socjologia, rachunkowość, rachunkowość behawioralna, uwarunkowanie psychologiczne, socjologiczne, kulturowe i fizjologiczne.

1. Wprowadzenie

Rolnictwo od wieków jest jednym z filarów naszego społeczeństwa. To dzięki rolnikom i ich ciężkiej pracy mamy dostęp do świeżych warzyw, owoców, mięsa i innych produktów spożywczych. Jednak rozwój rolnictwa nie zależy tylko od czynników ekonomicznych czy technologicznych. W dużej mierze to również uwarunkowania społeczne wpływają na jego dalszy rozwój. Śledząc rozwój rolnictwa w minionym wieku, można zaobserwować, iż w pierwszej jego połowie największy nacisk kładziono na rozwój technologii mechanicznych, które w sposób znaczący zwiększyły efektywność gospodarstw rolniczych. Jakkolwiek, pociągały za sobą koszty w postaci znacznie większego zużycia kapitału. Okres po drugiej wojnie światowej charakteryzował się rosnącym znaczeniem stosowania zdobyczy nauk biologicznych i organizacyjnych w rolnictwie. Zaczęto wtedy powszechnie stosować nawozy mineralne, pestycydy oraz inne

chemiczne środki ochrony roślin i zwierząt¹. Koniec wieku, był natomiast nierozłącznie związany z biologią molekularną i genetyką. Dzięki wszystkim powyższym zdobyciom nauki wydajność produkcji rolniczej wzrosła bardzo znacząco na przestrzeni minionego stulecia. Wystarczy wspomnieć, iż na jego początku jedna osoba zatrudniona w rolnictwie, żywiła siebie i drugą osobę zatrudnioną poza rolnictwem, a pod jego koniec, współczynnik ten był średnio dziesięciokrotnie wyższy².

Rolnictwo jest pojęciem bardzo złożonym, różnorodnym i dynamicznym. Sektor ten rozwija się pod wpływem otoczenia makroekonomicznego, ale zarazem sam wywiera na nie wpływ³. Jego znaczenie dla rozwoju można w skali ogólnej zawęzić do trzech płaszczyzn: oddziaływania na wzrost i rozwój ekonomiczny, kształtowania warunków życia ludności oraz w sferze usług środowiskowych⁴. Znaczenie każdej z powyższych sfer jest odmiennie postrzegane w różnych krajach, na różnych kontynentach, przez mieszkańców miast i obszarów wiejskich w zależności od poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego⁵. Do makrootoczenia rynków rolnych można zaliczyć wiele czynników, także nieekonomicznych. Generalnie czynniki determinujące rozwój rolnictwa i rynków rolnych można podzielić na dwie grupy⁶, pierwsza z nich dotyczy uwarunkowań o charakterze endogenicznym, związanych z potencjałem produkcyjnym, tj. zasobami czynników wytwórczych: pracą, ziemią i kapitałem. Drugą stanowią natomiast czynniki o charakterze egzogenicznym, związane z oddziaływaniem zewnętrznym na rolnictwo i inne części gospodarki.

Gospodarstwa rolne w Polsce prosperują w warunkach gospodarki rynkowej, samodzielnie podejmując decyzje dotyczące rodzaju i zakresu działalności, wyboru rynków zaopatrzenia i zbytu, stosowanej technologii, form sprzedaży. Tym samym podlegają oddziaływaniu makrootoczenia. Poza czynnikami ekonomicznymi, można do niego zaliczyć także⁷: czynniki demograficzne, społeczno-kulturowe, przyrodnicze, technologiczne oraz polityczno-prawne.

Cel artykułu stanowi wskazanie głównych determinant kulturowo-społecznych rozwoju sektora rolnego w Polsce w okresie przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Badaniem objęto lata 1994-2023. Aby osiągnąć zamierzony cel, zaprezentowano i omówiono wpływ pozaekonomicznych czynników oddziałujących na rolnictwo, głównie z obszaru społeczno-kulturowego.

1 H. Runowski, *Badania mikroekonomiczne w sferze agrobiznesu w Polsce*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, seria G, tom 96, zeszyt 2, s. 22-31.

2 A. Woś, *Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa. Eseje*, IERiGŻ, Warszawa 1995, s. 11-19.

3 W. Orłowski, *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa polskiego w długim okresie*, „Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 2, s. 19-27.

4 M. Adamowicz, E. Dresler, *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich na przykładzie wybranych gmin województwa lubelskiego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu” 2006, nr 540, s. 17-24.

5 M. Adamowicz, *Teoretyczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa z uwzględnieniem procesów globalizacji i międzynarodowej integracji*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2008, seria G, tom 94, z. 2, s. 49-64.

6 T. Hunek, *Rozwój obszarów wiejskich i agrobiznesu*, [w:] A. Woś (red.), *Encyklopedia agrobiznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998, s. 735-739.

7 P. Dittman, *Metody prognozowania sprzedaży w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 1996; P. Kotler, *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie, kontrola*, Wyd. Felberg, Warszawa 1999.

2. Wyniki badań

Spółeczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju rolnictwa w Polsce są niezwykle istotne dla zrównoważonego i efektywnego funkcjonowania sektora rolniczego. Istnieje wiele czynników społecznych, które wpływają na kształtowanie się polskiego rolnictwa. Po pierwsze, tradycja i historia gospodarki rolnej w Polsce mają ogromny wpływ na rozwój tego sektora. Rolnictwo jest częścią naszej tożsamości narodowej i odgrywa ważną rolę w zachowaniu dziedzictwa kulturowego. Wiele rodzin ciągle utrzymuje się z pracy na polach i hodowli zwierząt, przekazując swoje umiejętności kolejnym pokoleniom. Kolejnym ważnym aspektem jest edukacja i świadomość społeczeństwa dotycząca znaczenia rolnictwa dla naszego kraju. Programy edukacyjne oraz kampanie informacyjne promujące zdrowe żywienie oraz lokalne produkty mogą przyczynić się do wzrostu konsumpcji produktów pochodzenia rolniczego. Niestety, często brakuje odpowiedniej wiedzy na temat znaczenia zdrowego żywienia oraz produkcji rolnej dla naszego kraju. Dlatego tak ważne jest promowanie edukacji w tym zakresie zarówno wśród dzieci, jak i dorosłych. Należy również podkreślić, iż celem Unii Europejskiej jest wspieranie trwałego rozwoju obszarów wiejskich poprzez wsparcie inicjatyw rolniczych i społecznych. W ten sposób promuje się zrównoważony rozwój i dobrobyt wsi⁸.

Otoczenie społeczno-kulturowe rolnictwa zyskuje coraz większe znaczenie, zwłaszcza w kontekście wzrostu produkcji żywności ekologicznej oraz produktów regionalnych. Jest to tendencja związana z rosnącą popularnością zdrowego modelu odżywiania. Rynek produktów rolnictwa ekologicznego jest obecnie jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi rynku produktów żywnościowych na świecie, zwłaszcza w krajach UE, ponieważ zrównoważony rozwój, w tym zrównoważona konsumpcja, zaliczają się do najważniejszych priorytetów Unii Europejskiej⁹. Rolnictwo ekologiczne jest także systemem wyraźnie poprawiającym jakość surowców rolnych. Świadomość potrzeby troski o zdrowie sprzyja również rozwojowi produkcji tego typu żywności w Polsce. Niniejsza tendencja przekłada się na znaczący wzrost liczby gospodarstw ekologicznych w Polsce¹⁰. Ważną tendencją, zwłaszcza w krajach wysoko-rozwinętych jest również dbałość o środowisko naturalne i dobrostan wiejski. Idea rolnictwa społecznie zrównoważonego rozwijała się w ostatnich latach dynamicznie, pomimo pojawiających się problemów związanych chociażby z pogodzeniem rozbieżności pomiędzy celami społecznymi, środowiskowymi oraz ekonomicznymi¹¹.

8 D. Czakowski, *Tendencje w kształtowaniu się cen skupu podstawowych produktów roślinnych przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej (1994–2013)*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej Bydgoszczy” 2016, nr 9, s. 247–260.

9 A. Kowalska, *Rolnictwo ekologiczne jako czynnik rozwoju zrównoważonej konsumpcji*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2015, nr 3 (37), s. 467–476.

10 M. Kilar, J. Kilar, M. Ruda, *Rolnictwo ekologiczne jako źródło żywności funkcjonalnej*, [w:] T. Tarko, I. Drożdż, D. Najgebauer-Lejko, A. Duda-Chodak, A. (red.), *Innowacyjne rozwiązania w technologii żywności i żywieniu człowieka*, PTTŻ, Kraków 2016, s. 195–204.

11 D. Żmija, *Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce, Polityka gospodarcza w okresie transformacji i kryzysu*, „Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2014, nr 166, s. 149–158.

Uwarunkowania kulturowe mają ogromny wpływ na rozwój rolnictwa w Polsce i w całej Unii Europejskiej. Kultura danego regionu, jego tradycje, wartości i sposób myślenia determinują podejście do uprawy ziemi oraz hodowli zwierząt. To właśnie te społeczne uwarunkowania wpływają na wybór konkretnych metod produkcji rolnej. W przypadku polskiego rolnictwa, mamy wiele przykładów tego wpływu kultury na praktyki rolne. Polska ma długą historię związaną z rolnictwem, a wiele obszarów kraju nadal opiera się na tradycyjnych formach uprawy ziemi. Wielu rolników jest silnie związanych ze swoimi korzeniami i przekazuje swoją wiedzę o uprawie ziemi z pokolenia na pokolenie. Ponadto, w Polsce istnieje duże uznanie dla ekologicznego podejścia do rolnictwa. Coraz więcej ludzi docenia znaczenie zdrowej żywności pochodzącej ze środowiskowo odpowiedzialnych gospodarstw. Rolnicy starają się dostosować do tych preferencji rynkowych poprzez inwestowanie w metody ekologiczne. Kultura również wpływa na relacje między-rolnicze oraz organizację branży rolnej jako całości. Na przykład, spółdzielczość jest ważnym modelem biznesowym w polskim rolnictwie. Warto także dodać, iż obecnie można zaobserwować iż coraz większa liczba młodych osób wybiera edukację na uczelniach technicznych czy ekonomicznych zamiast podążać ścieżką rodzinnego gospodarstwa rolnego. Prowadzi to do mniejszego zaangażowania rodzinnych przedsiębiorstw agrarnych oraz utraty wartości tradycji.

Innym kluczowym czynnikiem są zmiany demograficzne. Ponadto otoczenie demograficzne dotyczy takich aspektów, jak między innymi: liczba ludności ogółem, przyrost ludności wiejskiej, liczba ludności w wieku produkcyjnym, gęstość zaludnienia, szybkość starzenia się społeczeństwa, poziom wykształcenia ludności¹². W badanym (1994-2023) okresie liczba ludności w Polsce kształtowała się stabilnie (tabela 1). Zarówno dziesięć lat przed jak i po akcesji średniorocznie wynosiła ona 38,3 mln mieszkańców. Natomiast w latach 2014-2023 była ona średniorocznie niższa o 1,31% niż dekadę wcześniej i wynosiła 37,8 mln ludzi. Wynikało to między innymi z kształtowania się wartości wskaźnika przyrostu naturalnego w Polsce w okolicach zera. Dla porównania w krajach UE-28 średnioroczna liczba ludności pomiędzy badanymi okresami wzrosła dwukrotnie o około 2-3%. Można zatem tutaj zaobserwować istotną rozbieżność pomiędzy tendencją zmiany ludności w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu, a w krajach Unii Europejskiej. Znaczący wpływ na kształtowanie się tej tendencji miało zjawisko migracji zarobkowych Polaków do państw Europejskiego Obszaru Gospodarczego po 1 maja 2004 roku¹³. Motywacją migracji zarobkowych są najczęściej problemy finansowe. Stwarzają one szansę na zwiększenie dochodów migrantów, a tym samym ich standardu życia. Celem wyjazdu jest zmiana statusu, podniesienie prestiżu w rodzinie oraz poznanie innej kultury, innego języka lub zdobycie doświadczenia zawodowego. Migracja zarobkowa motywowana jest także dysproporcją dochodów pomiędzy Polską a innymi krajami, niezadowalającą sytuacją społeczną oraz frustracją spowodowaną własnym życiem¹⁴.

12 K. Firlej, *Wykorzystanie analizy scenariuszowej otoczenia w określeniu konkurencyjności sektora przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego*, [w:] S. Urban (red.), *Agrobiznes 2006. Konkurencja w agrobiznesie - jej uwarunkowania i następstwa*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2006, s. 228-235.

13 A. Wojtaszak, *Główne determinanty migracji zarobkowych Polaków do państw Unii Europejskiej po 2004 roku i ich następstwa*, „Acta Politica Polonica” 2022, (54), s. 175-186.

14 T. Homoncik, K. Pujer, I. Wolańska, *Ekonomiczno-społeczne aspekty migracji Wybrane problemy*, Wrocław 2017, s. 10-15.

Tabela 1. Wybrane wskaźniki demograficzne w Polsce oraz w UE-28 w latach 1994-2023.

Wyszczególnienie	Liczba ludności w UE-28	Liczba ludności w Polsce (w mln)	Współczynnik urbanizacji w Polsce (w %)
1994-2003 ^a	485,7	38,3	61,81
2004-2013 ^a	500,0	38,3	61,05
2014-2023 ^a	511,1	37,8	59,97
2004-2013 /1994-2003 ^b	102,95%	100,11%	98,77%
2014-2023 /2004-2013 ^b	102,22%	98,69%	98,23%

^a średnia arytmetyczna z lat; ^b indeks dynamiki.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: GUS, 1994-2023, *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej (dane za lata 1994-2023)*, Warszawa.

Coraz więcej osób migruje ze wsi do miast, co prowadzi do zmniejszenia liczby pracujących osób w sektorze rolnym. Na podstawie współczynnika urbanizacji zaobserwowano istotny i systematyczny wzrost liczby ludności wiejskiej w Polsce na przestrzeni trzech badanych dekad, który był determinowany tendencją do zamieszkiwania stref podmiejskich poprzez mieszkańców aglomeracji i większych miast suburbanizacji¹⁵. Znaczenie tego procesu w kształtowaniu współczesnych systemów osiedleńczych w skali globalnej rośnie od dziesięcioleci. Coraz istotniejsze staje się też jego oddziaływanie na zmiany w procesach demograficznych, szczególnie na procesy migracji wewnętrznych oraz na zmiany w lokalnych strukturach demograficznych ludności.

Warto także zwrócić uwagę na fakt, iż proces starzenia się społeczeństwa, który można także zauważyć w znacznym spadku ludności w wieku przedprodukcyjnym (0-14) może również determinować częściowe zanikanie gospodarstw rolnych, ponieważ nie nastąpi zmiana pokoleniowa w niektórych z nich. Może to mieć natomiast pozytywny skutek w kontekście procesów koncentracyjnych. Wzrost poziomu wykształcenia ludności wiejskiej może również wpływać na decyzję o zaniechaniu działalności rolnej. Wartość współczynnika skolaryzacji netto w szkolnictwie wyższym rosła bardzo dynamicznie od początku trwania transformacji ustrojowej w Polsce.

15 S. Kurek, *Przemiany demograficzno-migracyjne w Miejskich Obszarach Funkcjonalnych w Polsce w świetle procesów suburbanizacji*, [w:] P. Szukalski (red.), *Człowiek w środowisku zamieszkania. Samorząd terytorialny wobec zmian demograficznych*, Warszawa 2023, s. 121-139.

Jednakże pomimo znaczącego wzrostu liczby absolwentów, nakłady na szkolnictwo wyższe rosły powoli, co mogło się przyczyniać do obniżenia jakości kształcenia oraz wzrostu jego przestrzennego zróżnicowania¹⁶

Z kolei czynniki przyrodnicze w sposób naturalny determinują przestrzenne zróżnicowanie produkcji rolnej w Polsce. W przeszłości rolnicy dostosowywali się z uprawą roślin i chowem zwierząt gospodarskich do lokalnych warunków środowiska przyrodniczego. Z czasem w coraz większym stopniu zaczęli swoją działalnością modyfikować otoczenie naturalne, dostosowując je do swoich potrzeb¹⁷. Do najważniejszych z uwarunkowań przyrodniczych można zaliczyć: podłoże geograficzne obszaru, jakość gleb, rzeźbę terenu, szatę roślinną, rozmieszczenie mórz i łódów, stosunki wodne, średnią temperaturę powietrza, długość okresu wegetacyjnego, roczną sumę opadów¹⁸. Rodzaj i jakość gleb stanowi najistotniejszy czynnik determinujący rodzaj prowadzonej działalności rolnej. W polskich warunkach dominują gleby średniej i niskiej jakości. Gleby dobre i bardzo dobre (I-III klasa bonitacyjna) stanowią 28,6%, średnie (klasy IVa i IVb) 39,1%, zaś słabe i bardzo słabe (klasy V i VI) 32,3% ogółu gruntów ornych¹⁹. Równie istotną determinantą dla funkcjonowania rynków rolnych są warunki klimatyczne, które w Polsce cechują się wysokim poziomem zmienności. Ma to związek ze ścieraniem się różnorodnych mas powietrza nad terytorium naszego kraju. Ponadto w Polsce występuje nieznaczne zróżnicowanie regionalne klimatu. We wschodniej części kraju często mają miejsce dłuższe i mroźniejsze zimy, niż ma to miejsce w części zachodniej. Uwarunkowanie klimatyczne, determinują również zauważalne różnice związane z długością okresu wegetacyjnego i rocznej sumy opadów w poszczególnych regionach Polski²⁰.

Przedostatnie z omawianych czynników makrootoczenia zawierają się w otoczeniu technologiczno-naukowym. Dotyczą one takich zagadnień jak wzrost postępu technicznego i technologicznego, wzrost postępu biologicznego, nowe odkrycia naukowe, poziom komputeryzacji i automatyzacji produkcji. Rozwój techniki i technologii produkcji ma szczególne znaczenie w ramach modelu rolnictwa industrialnego. Wzrost efektywności i wydajności czynników wytwórczych jest w ramach tego modelu warunkiem koniecznym, aby optymalizować wynik finansowy. Stosuje się w tym celu odpowiednio dobrane środki, takie jak: nawozy, środki ochronne roślin, pasze, nasiona itd. Jednakże, ze względu na specyfikę produkcji rolnej prowadzi to do wielu negatywnych efektów zewnętrznych takich jak: zanik bioróżnorodności, zanieczyszczenie i erozję gleb, zaburzenie stosunków wodnych, obniżenie jakości i wartości odżywczych żywności oraz zanikanie społeczności

16 M. Knapieńska, *Transformacja zasobów pracy w Polsce w latach 1990–2006*, „Polityka Społeczna” 2007, nr 2, s. 6-10.

17 J. Bański, *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki rolnej w Polsce*, „Studia Obszarów Wiejskich” 2007, tom 12, s. 9-18.

18 R. Kulikowski, *Wpływ warunków przyrodniczych na zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa w Polsce*, *Studia Obszarów Wiejskich*” 2007, tom XII, s. 19-31.

19 S. Krasowicz, W. Oleszek, J. Horabik, i in., *Racjonalne gospodarowanie środowiskiem glebowym Polski*, „Polish Journal of Agronomy” 2011, nr 7, s. 43-58.

20 M. Sękowski, *Uwarunkowania produkcji roślinnej w kontekście zmian klimatycznych*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Radom 2014.

wiejskich²¹. Oczywiście w ramach modelu rolnictwa zrównoważonego rozwój techniki i nauki jest równie ważny, jednakże inna jest skala i szybkość implementacji pewnych rozwiązań i metod.

Ostatni z prezentowanych czynników makrootoczenia dotyczy otoczenia prawno-politycznego. Kluczowe znaczenie dla rynków rolnych posiada w tym aspekcie krajowa polityka rolna oraz wspólna polityka rolna determinowana poprzez Unię Europejską²². Zmiana w aspekcie wydatkowania środków na rolnictwo w Polsce dokonała się z chwilą akcesji, w związku z koniecznością podporządkowania się do wytycznych unijnych. Wiązała się ona z przeznaczeniem zdecydowanie większej puli na dofinansowanie tego sektora. Zmiana podejścia przyczyniła się do skoku cywilizacyjnego w krajowym rolnictwie, który był widoczny poprzez malejący dysparytet dochodów rolniczych, wyposażenie infrastrukturalne obszarów wiejskich oraz wzrost efektywności zainwestowanych zasobów²³.

Warto również nadmienić, iż wspólna polityka rolna składa się z dwóch podstawowych filarów dopasowujących ją do uwarunkowań środowiskowych oraz ekonomiczno-społecznych. Pierwszy filar jest obligatoryjny dla wszystkich państw członkowskich i zawiera odpowiedzialność za prawidłowe funkcjonowanie rynków rolnych oraz dopłat bezpośrednich. Filar drugi, ma charakter dobrowolny, a jego cel stanowi poprawa konkurencyjności sektora rolnego, urozmaicenie działalności gospodarczej na wsi oraz tworzenie specyficznych dóbr środowiskowych²⁴. Co ciekawe, od chwili akcesji Polski do Unii Europejskiej zmienił się udział środków unijnych w łącznych wydatkach budżetu krajowego na rolnictwo. W 2004 r. wynosił on zaledwie 25,1%, a w 2013 było to już 89,09%²⁵. Zmiany w poziomie dofinansowania rolnictwa w Polsce można prześledzić przy pomocy wskaźnika udziału wydatków na ten sektor w wydatkach całkowitych budżetu państwa. Akcesja do Unii Europejskiej determinowała istotną zmianę stopnia wsparcia krajowego rolnictwa, ponieważ w krajach Wspólnoty polityka rolna była traktowana priorytetowo. Potwierdzenie powyższej konstatacji stanowi fakt, iż w latach 2007-2013 na WPR preliniowano aż 42,4% budżetu Unii Europejskiej. Z tej kwoty 80% przeznaczono na wsparcie rynków i dopłaty bezpośrednie w ramach pierwszego filaru, natomiast pozostałe 20% przeznaczono na drugi filar związany z rozwojem obszarów wiejskich²⁶. Wydatki budżetowe na sektor rolny przez wiele lat były

21 A. Czyżewski, *Teoriopoznawcze przesłanki rozwoju rolnictwa rodzinnego*, [w:] A. Chlebicka (red.), *Ekonomiczne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, FAPA, Warszawa 2015, s. 9-30.

22 D. Żmija, *Dylematy dotyczące aktywnej roli państwa w obszarze rolnictwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 863/2011, s. 53-68.

23 A. Sadowski, W. Girzycka, *Rolnicze inwestycje modernizacyjne i dostosowujące do standardów UE, finansowane ze środków unijnych*, „Polityki Europejski, Finanse i Marketing” 2011, nr 6(55), s. 122-128.

24 A. Czyżewski, S. Stępień, *Opinie i Ekspertyzy OE-178. Przyszłość Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2014-2020. Punkt widzenia Polski i innych państw członkowskich*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2011.

25 A. Czyżewski, A. Matuszczak, *Krajowe i unijne wydatki budżetowe na sektor rolny w Polsce*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2014, tom 101, zeszyt 2, s. 37-44.

26 K. Kowalski, S. Figiel, M. Halamska, *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolno-żywnościowego*, „Polish Journal of Agronomy” 2011, nr 7, s. 29-42.

wyrazem kompromisu pomiędzy tym, co konieczne, a tym, co możliwe. Faktem jest iż, do 2003 roku dynamika realnego wzrostu wydatków budżetowych ogółem była wyższa niż dynamika środków przekazywanych na sektor rolny.

Podsumowanie

Reasumując powyższe rozważania, można stwierdzić iż społeczno-kulturowe uwarunkowania rozwoju rolnictwa w Polsce są istotne dla zrównoważonego i efektywnego funkcjonowania sektora rolniczego. Istnieje wiele czynników społecznych, które wpływają na kształtowanie się polskiego rolnictwa. Tradycja i historia gospodarki rolnej w Polsce mają ogromny wpływ na rozwój tego sektora. To właśnie te warunki kulturowo-społeczne często wpływają na wybór określonych metod produkcji rolnej w przypadku polskiego rolnictwa. Wielu rolników jest silnie przywiązanych do swoich korzeni, przekazując swoją wiedzę rolniczą z pokolenia na pokolenie. Kultura i tradycja wpływa również na relacje pomiędzy rolnikami a sektorem rolnym jako całością. Przykładowo spółdzielnie stanowią ważny model gospodarczy w polskim rolnictwie.

Bezpośrednioz determinantami kulturowo-społecznymi, wpływ na funkcjonowanie sektora rolnego w Polsce mają także inne czynniki z otoczenia nieekonomicznego rolnictwa. Szczególnie istotnie oddziałują tutaj procesy demograficzne, które nasiliły się w ostatnim dziesięcioleciu. Można do nich przede wszystkim zaliczyć trendy związane ze spadkiem populacji, a wynikające głównie ze spadku przyrostu naturalnego oraz migracji zarobkowych, porzucanie rodzinnych gospodarstw wiejskich oraz suburbanizację. Szczególnie odczuwalna była utrzymująca się na bardzo wysokim poziomie od czasu wejścia Polski do krajów członkowskich Unii Europejskiej, liczba obywateli Polski pracujących poza granicami kraju. Warto także zwrócić uwagę na fakt, że proces starzenia się społeczeństwa może także prowadzić do częściowego zaniku gospodarstw rolnych, gdyż w części z nich nie nastąpi zmiana pokoleń. Na decyzję o zaprzestaniu działalności rolniczej wpływa również wzrost poziomu wykształcenia ludności wiejskiej.

Na koniec należy wspomnieć, iż do najistotniejszych determinant związanych z oddziaływaniem otoczenia społeczno-kulturowego na produkcję rolną w Polsce w badanym okresie, trzeba zaliczyć wzrost popytu na żywność ekologiczną oraz produkty regionalne. Jest to tendencja związana z rosnącą popularnością zdrowego modelu odżywiania. Rynek produktów rolnictwa ekologicznego jest obecnie jedną z najszybciej rozwijających się gałęzi rynku produktów żywnościowych na świecie, zwłaszcza w krajach UE, ponieważ zrównoważony rozwój, w tym zrównoważona konsumpcja, zaliczają się do najważniejszych priorytetów Unii Europejskiej. Ponadto zrównoważona konsumpcja, a zwłaszcza zrównoważony rozwój obszarów wiejskich stanowi jeden z kluczowych elementów wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej. Świadomość potrzeby troski o zdrowie sprzyja również rozwojowi produkcji tego typu żywności w Polsce. Niniejsza tendencja przekłada się także istotnie na znaczący wzrost liczby gospodarstw ekologicznych w Polsce.

Bibliografia

- Adamowicz M., *Teoretyczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa z uwzględnieniem procesów globalizacji i międzynarodowej integracji*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2008, seria G, tom 94, zeszyt 2.
- Adamowicz M., Dresler E., *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich na przykładzie wybranych gmin województwa lubelskiego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu” 2006, nr 540.
- Bański J., *Przyrodnicze uwarunkowania gospodarki rolnej w Polsce*, „Studia Obszarów Wiejskich” 2007, tom 12.
- Czakowski D., *Tendencje w kształtowaniu się cen skupu podstawowych produktów roślinnych przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej (1994–2013)*, „Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej Bydgoszczy” 2016, nr 9.
- Czyżewski A., *Teoriopoznawcze przesłanki rozwoju rolnictwa rodzinnego*, [w:] Chlebicka A. (red.), *Ekonomiczne mechanizmy wspierania i ochrony rolnictwa rodzinnego w Polsce i innych państwach Unii Europejskiej*, FAPA, Warszawa 2015.
- Czyżewski A., Matuszczak A., *Krajowe i unijne wydatki budżetowe na sektor rolny w Polsce*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich” 2014, tom 101, zeszyt 2.
- Czyżewski A., Stępień S., *Opinie i Ekspertyzy OE-178. Przyszłość Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2014-2020. Punkt widzenia Polski i innych państw członkowskich*, Kancelaria Senatu, Warszawa 2011.
- Dittman P., *Metody prognozowania sprzedaży w przedsiębiorstwie*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 1996.
- Kotler P., *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie, kontrola*, Wyd. Felberg, Warszawa 1999.
- Firlej K., *Wykorzystanie analizy scenariuszowej otoczenia w określeniu konkurencyjności sektora przedsiębiorstw przemysłu rolno-spożywczego*, [w:] Urban S. (red.), *Agrobiznes 2006. Konkurencja w agrobiznesie - jej uwarunkowania i następstwa*, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, Wrocław 2006.
- GUS, *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej* (dane za lata 1994-2023), Warszawa 1994-2023.
- Homoncik T., Pujer K., Wolańska I., *Ekonomiczno-społeczne aspekty migracji Wybrane problemy*, Wrocław 2017.
- Hunek T., *Rozwój obszarów wiejskich i agrobiznesu*, [w:] Woś A. (red.), *Encyklopedia agrobiznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa 1998.
- Kilar M., Kilar J., Ruda M., *Rolnictwo ekologiczne jako źródło żywności funkcjonalnej*, [w:] Tarko, T., Drożdż, I., Najgebauer-Lejko, D., Duda-Chodak, A. (red.), *Innowacyjne rozwiązania w technologii żywności i żywieniu człowieka*, PTTŻ, Kraków 2016.
- Knapieńska M., *Transformacja zasobów pracy w Polsce w latach 1990–2006*, „Polityka Społeczna” 2007 nr 2.
- Kowalska A., *Rolnictwo ekologiczne jako czynnik rozwoju zrównoważonej konsumpcji*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2015, nr 3 (37).
- Kowalski A., Figiel S., Halamska M., *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju sektora rolno-żywnościowego*, „Polish Journal of Agronomy” 2011, nr 7.

- Krasowicz S., Oleszek W., Horabik J., Dębicki R., Jankowiak J., Stuczyński T., Jadczyzyn J., *Racjonalne gospodarowanie środowiskiem glebowym Polski*, Polish Journal of Agronomy” 2011, nr 7.
- Kulikowski R., *Wpływ warunków przyrodniczych na zróżnicowanie przestrzenne rolnictwa w Polsce*, „Studia Obszarów Wiejskich” 2007, tom XII.
- Kurek S., *Przemiany demograficzno-migracyjne w Miejskich Obszarach Funkcjonalnych w Polsce w świetle procesów suburbanizacji*, [w:] Szukalski P. (red.), *Człowiek w środowisku zamieszkania. Samorząd terytorialny wobec zmian demograficznych*, Warszawa 2023.
- Orłowski W., *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa polskiego w długim okresie*, [”Wieś i Rolnictwo” 2001, nr 2.
- Runowski H., *Badania mikroekonomiczne w sferze agrobiznesu w Polsce*, „Roczniki Nauk Rolniczych” 2009, seria G, tom 96, zeszyt 2.
- Sadowski A., Girzycka W., *Rolnicze inwestycje modernizacyjne i dostosowujące do standardów UE, finansowane ze środków unijnych, Polityki Europejski*, „Finanse i Marketing” 2001, nr 6(55).
- Sękowski M., *Uwarunkowania produkcji roślinnej w kontekście zmian klimatycznych*, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Radom 2014.
- Wojtaszak A., *Główne determinanty migracji zarobkowych Polaków do państw Unii Europejskiej po 2004 roku i ich następstwa*, „Acta Politica Polonica” 2022, (54).
- Woś A., *Wzrost gospodarczy i strategie rozwoju polskiego rolnictwa. Eseje*, IERiGŻ, Warszawa 1995.
- Żmija D., *Dylematy dotyczące aktywnej roli państwa w obszarze rolnictwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2011, nr 863/2011.
- Żmija D., *Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. Polityka gospodarcza w okresie transformacji i kryzysu*, „Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2014, nr 166.

CULTURAL AND SOCIAL DETERMINANTS OF AGRICULTURAL SECTOR DEVELOPMENT

Summary: The development of agriculture does not depend only on economic or technological factors. To a large extent, it is also cultural and social determinants that influence its further development. Farms in Poland thrive in the conditions of a market economy, independently making decisions on the type and scope of activities, the choice of supply and sales markets, the technology used, the forms of sales. The macro environment of agricultural markets can include many factors, including non-economic ones. In general, the factors determining the development of agriculture and agricultural markets can be divided into two groups, the first of which relates to determinants of an endogenous nature, related to the production potential, i.e., the second are factors of an exogenous nature, related to external influences on agriculture and other parts of the economy. The article attempts to identify the main cultural and social determinants of the development of the agricultural sector in Poland in the period before and after Poland's accession to the European Union. The study covered the period 1994-2023. In order to achieve the goal, the impact of the main non-economic determinants of agriculture, primarily from the cultural-social area, is presented and discussed.

Key words: cultural-social determinants, social economics, agricultural economics.